

LEGENDA O FAUSTU U ROMANU »JANKO BORISLAVIĆ« KSAVERA ŠANDORA ĐALSKOG

IVAN PEDERIN

Janko Borislavić, glavni junak istoimenog romana, koji je 1887. tiskan u *Vijencu*, obično se spominje u hrvatskoj književnoj kritici kao »hrvatski Faust«. Tako npr. Petar Šegedin.¹ On, kao ni većina ostalih, ne zalazi u pitanje odnosa »Janka Borislavića« i Goetheova »Fausta«. Ti odnosi ne privlače mnogo pisce rasprava i članaka o Đalskom. Tako i Antun Barac piše o Đalskome kao o prvom izrazitom hrvatskom realistu², dopuštajući u svojoj prilično opširnoj raspravi i razna druga rješenja za toga dosta kontroverznog pisca. To prije svega vrijedi za »Janka Borislavića«, kojega Barac ubraja u djela u kojima Đalski rješava pitanje života i smrti. Rješenje tog pitanja u Đalskog je negativističko. Na dnu je ljubavi životinjski nagon, sve znanosti zajedno na otvaranju konačnih vidika. U podjeli stvaranja K. Š. Đalskog, Barac ubraja »Janka Borislavića« u djela okultističkog sadržaja. I Barac u glavnom junaku vidi »tobožnjeg hrvatskog Fausta«, diletanta znanosti koji nikad nije čestito učio, nalazi u njemu nesposobnost da zađe do jezgre stvari zbog čega se zadržava na muškaračkoj sebičnosti, koja vlada svim njegovim bićem pobijedivši čuvstva. Barac drži da je Đalski bolji analizator nego ideolog, da je »Janko Borislavić« zapravo ispovijed samoga pisca, koji želi reći da je superioran u svakom pogledu, pa ipak nesretan. U okultizmu i telepatiji, o čem čitamo na stranicama tog romana, Barac ne nalazi osobite dubine, ali u »Janku Borislaviću« nalazi duboko nezadovoljstvo s egzistencijom uopće. U razmatranje egzistencijalnog problema koji predstavlja osnovu toga romana, Barac se nije upustio, ostavivši time svoju veoma bistro započetu misao nedorečenom, što je i razumljivo s obzirom na to da se Barac osvrnuo na »Janka Borislavića« u okviru jednog općeg rada o Đalskom. Sve ako je Barac i pisao prilično opširno o »Janku

¹ *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 50. Ksaver Šandor Đalski, I. Pod starim krovovima, Priповijest, Priredio Petar Šegedin, Zagreb, 1962, str. 14.

² Antun Barac, »Ksaver Šandor Đalski«, *Bratstvo*, XXII/1927, str. 9/10.

Borislaviću« ne zaboravivši da ga nazove »hrvatskim Faustom«, on nije objasnio taj epitet koji je u hrvatskoj književnoj kritici već postao uobičajen. Tako Barac nije objasnio ni odnose Đalskoga prema Goetheovu stvaralaštvu.

Nedugo nakon Barčeve studije pojavila se u beogradskoj *Misli* rasprava Miloša Trivunca pod naslovom »Janko Borislavić K. S. Đalskoga i Geteov Faust«. ³ Kao germanist, Trivunac ističe obzirno priznanje Đalskoga: »ne treba Faustu da se zagnjuje u sredovječnu učenjačku kabanicu, podnaša on i naš neljepi kratki kaput i naš glupi cilindar«. ⁴ Janko Borislavić je prema Trivuncu Faust našega vremena, ne potpuno Hrvat, jer mu je majka Njemica, on je iznad svoje okoline, prolazi kroz četiri fakulteta, da bi se uvjerio kako spoznaje nema. Mefisto je u romanu čas naziv požudu, čas san. Razočaran studijem i velegradskim životom, Janko Borislavić izgleda li osjeća kao starac, priroda ga pomlađuje, umjesto vještice u svojoj kuhinji. Gretchen je Dorica. Njihov prvi susret nalikuje na susret Fausta i Gretchen. Kao što Gretchen ima za posrednicu Martu, Dorica ima Evelinu. I Dorica, kao Gretchen, žali što nema dovoljno nakita i haljina, priča o svom silnom poslu isto kao Gretchen. Njezina je baka onako brižna kao majka Goetheove Gretchen. Sve se to zbiva u Evelininu vrtu, koji Trivunac podsjeća na kobni Martin vrt u »Faustu«. Janko se zaljubljuje u Doricu baš kao Faust u Gretchen. Kad se zaljubi, bježi od iskušenja na svoje udaljeno dobro, koje Trivunac uspoređuje sa scenom šume i pećine u »Faustu«. Dorica je nemirna kao Gretchen, a njezino stradanje podsjeća na stradanja Gretchen u »Faustu«. Kad baka dozna za Doričin grijeh, udari je kap. Ona prokune Janka kao Valentin Fausta. Janko pomišlja na samoubojstvo baš kao i Faust. Boravak Janka Borislavića u Parizu, Londonu, u Njemačkoj i Americi Trivunac uspoređuje s valpurginom noći u »Faustu«. Nezadovoljan, razočaran, Janko Borislavić prereže žile pred slikom svog pretka alkemičara u svom sablasnom zamku. Pred smrt, kraj njegova uzglavlja nađe se Dorica, kojoj Janko oporučno ostavi svoja imanja i preda je čovjeku koji je voli. Vratí se vjeri i izdahne. Što za Fausta čini Gretchen na nebu, za Janka čini pred smrt Dorica na zemlji. Trivunac zaključuje da je Đalski isuviše čitao »Fausta«. Roman se Trivuncu nije svidio; on u glavnom junaku vidi nehotičnu karikaturu »Fausta«.

³ Miloš Trivunac, »Janko Borislavić K. S. Đalskoga i Geteov Faust«, *Misao*, 1932, str. 106—112.

⁴ Ksaver Sandor Gjalški, »Janko Borislavić«, *Vienac*, XIX/1887, str. 226. Trivunac je ovaj *motto* prekrojio u citatu ovako: »Ne treba Faustu da se zaognjuje u sredovječnu učenjačku kabanicu; on podnosi i naš neljepi kratki kaput i naš glupi cilindar«. Isp. Miloš Trivunac, »Janko Borislavić K. S. Đalskoga i Geteov Faust«, *Misao*, 1932, str. 106.

Usporedivši na taj način »Janka Borislavića« s Goetheovim »Faustom«, Trivunac se, iako pozitivist i blizak uredništvu časopisa poznata po tradicionalizmu svojih književnih pogleda, u neku ruku približio interpretaciji romana. Danas, gotovo četrdeset godina poslije, nismo više skloni da se time i zadovoljimo, pa Milijan Mojašević piše uz raspravu Trivunčevu: »Wahrscheinlich wäre es heute um so interessanter, den Roman von Gjalški einer neuen Prüfung auf seine Problematik hin zu unterziehen«. ⁵ To tim više što osim Trivunčeva rada o »Janku Borislaviću« danas imamo samo uzgredna i vrlo štura mišljenja. Josip Badalić u Janku Borislaviću vidi »suvišnog čovjeka« poput Ruđina, Kirsanova, Lavreckoga i drugih, da bi na kraju tražio srodnost međuslavenskog mentaliteta. ⁶

Pišući svoju radnju esejistički, Trivunac se nije osvrnuo na raspravu Antuna Barca, a ni na ostala mišljenja u hrvatskoj književnoj kritici.

Već godinu dana pošto je »Janko Borislavić« objelodanjen u *Vijencu*, pisao je Milivoj Šrepel da se »Janko Borislavić« u glavnim osobama, Janku, Dorici i Evelini prislanja uz Goetheova »Fausta«. ⁷ U Janku Borislaviću Šrepel vidi modernoga »Fausta«, čovjeka koji je najprije kršćanin, pa skeptik, pa ateist. Prianja uz pesimizam Arthura Schopenhauera, proučava političke znanosti i medicinu. Nailazeći posvuda na nepotpunosti u teoriji, baca se na praktičan život i sreće Doricu, u koju se zaljubi, ali se ljubavi brzo zasiti i ode u svijet. Nakon burna putovanja kroz Englesku, Francusku, Njemačku i Ameriku, vraća se umoran u domovinu, gdje počinu samoubojstvo. Njegov posljednji pogled pada na raspelo. Na kraju Šrepel dodaje da će se u pripovijesti naći Faust, Margareta i Marta. Spolni je nagon prema Šrepelu simbol Mefista. U daljnja razmatranja Šrepel se ne upušta, jer njegovo mišljenje nije drugo do li uvod u opširnu raspravu o filozofiji Arthura Schopenhauera.

Jakša Čedomil u eseju »Pamet i srce« ⁸ kratko uspoređuje Janka Borislavića s Hamletom, ali ne nailazi na odziv u kasnijoj hrvatskoj književnoj kritici. Janko Borislavić ostao je Faust i za Milana Marjanovaća, ⁹ a i za Barca, kako gore vidjesmo. Trivunac dakle

⁵ Milijan Mojašević, »Goethe im Rahmen der jugoslawischen Germanistik«, u: *Deutsch-jugoslawische Begegnungen*, Wien, 1970, str. 17; Danas bi vjerojatno bilo tim zanimljivije kad bi se pitanje romana Đalskoga podvrglo novoj raščlambi u pogledu svojih problema.

⁶ Josip Badalić, »Ruski pisci u hrvatskoj književnosti. Odrazi i utjecaji«, *Južnoslavenski filolog*, Beograd, 1958, str. 131.

⁷ Milivoj Šrepel, Željko Župčić, »Schopenhauerova karakteristika života i smrti«, *Vienac*, XX/1888, str. 462—472, 475—478, 492—494, 507—508.

⁸ Jakša Čedomil, »Pamet i srce«, *Vienac*, XXIV/1892, str. 366.

⁹ Milan Marjanović, »Savremena Hrvatska«, Beograd, 1913, str. 291—92.

nije otkrio utjecaj Goetheov na »Janka Borislavića«, on je samo razradio opažanje Šrepela koje su prihvatili zapravo svi koji su spominjali taj roman.

Što se tiče Trivunca, moramo reći kasnije da ipak nije ni vjerojatno da bi on poznavao raspravu Šrepelovu. Da ju je naime poznavao, on bi bio morao obratiti pažnju na to da je usporedba Janka Borislavića s Faustom kod Šrepela samo uvod opširnoj raspravi o Arthuru Schopenhaueru, što nije slučajeno. Osamdesete godine prošlog stoljeća doba su u koje u Hrvatskoj raste zanimanje za Schopenhauera. To je zanimanje bilo toliko da se u Hrvatskoj s nestipljenjem očekivao prestanak vrijednosti autorskog prava 1891. i s tim u svezi nova izdanja Brockhausova i Reclamova.¹⁰ I Đalski je poznavao Arthura Schopenhauera, pa ga sam Janko Borislavić u romanu čita pored Charlesa Darwina, J. S. Milla. Ernsta Haeckela, Eduarda von Hartmanna i Ludwiga Büchnera.¹¹ Janko Borislavić sav je ugrezao u filozofiju poimanja smrti, pa ga se smrt bratova uopće nije kosnula. Odar bratov samo mu je povod za filozofske refleksije. U cijelom romanu Đalski nastoji primijeniti takve Schopenhauerove filozofijske refleksije na književno zbivanje. zbog čega roman djeluje više kao pokušaj. Posve programski djeluje kad Janko Borislavić ugleda iz prikrajka Doricu u tankoj košulji i kani se filozofije. Jankov spolni nagon nije sirov, nego nekako sublimiran, tajanstven. Zaljubljen u Doricu, Janko se osjeća sličnim Prometeju, u želji da nadmudri bogove, i Faustu, u želji da prekine red raznolikosti vremena i prostora. Sve skupa doima se kao filozofija, i to njemačka, primijenjena u romanu. Janko u toj situaciji nastavlja s filozofskim razmatranjima, spominje Schopenhauerov pesimizam; on je sad protivnik braka, a na kraju proklinje čas kad je u ljubavi tražio slast i zadovoljenje. I ljubavna scena u kojoj se Dorica pojavljuje u sablasnu Jankovu dvorcu Jazveniku puna je filozofskih razmatranja, u kojima Janko s jedne strane sudjeluje u sceni s Doricom, a s druge se obraća čitaocu s razmatranjima protiv braka. Stječe se dojam da Đalski kao pisac neće da oženi Janka s Doricom, nego Doricu sunovraća u nesreću, a Janka u smrt, samo zato da bi ostao u okvirima Schopenhauerove filozofije, koju nije najspretnije uklopio u zbivanje romana.

To je najslabija strana djela, koje time gubi perspektivu iznenađenja. Osnovno pitanje »Janka Borislavića« jest pitanje života i smrti, pitanje spoznaje, dakle pitanja zajednička Goetheu i Schopenhaueru. Nakon svega toga stječe se dojam da roman Đalskoga »Janko Borislavić« nije ništa drugo do li ropotarnica u koju se

¹⁰ [Anonimus], »Schopenhauer, Vienac, XXIII/1891, str. 304.

¹¹ Ks. Š. Gjaljski, »Janko Borislavić«, Pripovijest, Vienac, XIX/1887, str. 242.

odlažu i talože vulgarizirane refleksije njemačke filozofije. Dosađajući sudovi o tom romanu sve su prije nego povoljni; sada izgleda da će se ti sudovi toliko pogoršati da će »Janko Borislavić« biti zbrisan, potpuno izbačen iz hrvatske književnosti. Jer »Janko Borislavić« ipak je roman koji po svojim osnovnim značajkama počiva na tradicijama realizma. Mnogobrojne scene seoskog i ladanjskog života pisane su fotografskom realističkom tehnikom. A za takav roman nije nikakva prednost ako se u njemu vidljivo odražava previše književnih utjecaja.

Zanimljivo je, međutim, da Šrepel, koji je Janka Borislavića nazvao hrvatskim Faustom, nije to učinio, kao Trivunac, u namjeri da dokaže kako »Janko Borislavić« nije uspio roman, nego baš u namjeri da time istakne značenje i značaj hrvatskog romana i stavi hrvatsku književnost uz bok njemačkoj. Najzanimljivije je pak to što Šrepel piše u doba protunjemačkih povika, u doba kad je bilo kakav, pa i najmanji njemački utjecaj mogao pokopati svakoga pisca. Rasprava Nikole Andrića »Prijevodna beletristika u Srbâ od 1777—1847.«¹² toliko je ozlovoljila Srbe da je Andrić bio doveden u položaj da se brani pošto ga je Jovan Živanović u »Brankovu kolu« tako žučno napao da ga je čak nazvao kepecom, zbog toga što je Andrić utvrdio da »Kreštalica« Joakima Vujića uz mnoge druge srpske komedije nije izvorno djelo nego prijevod Augusta Kotzebuea.¹³

Ako dakle Šrepel povlači paralelu između »Fausta« J. W. Goethea i »Janka Borislavića« Ks. Š. Đalskoga da bi hrvatsku književnost stavio uz bok njemačkoj, znači da on taj Goetheov utjecaj smatra povoljnim po roman Đalskoga. Stoviše, i sam Đalski u moto stavlja jasnu aluziju na »Fausta«, ne stideći se nimalo toga »utjecaja«. Nije li dakle Trivunac, koji je prije smrti Đalskoga s takvim zaletom »otkrio« utjecaj Goethea na Đalskog, u nekom općem lovu na utjecaje, ipak jurišao na otvorena vrata? Da li bi Trivunac zaključio da je Đalski isuviše čitao Goethea da je on sam bio pročitao Šrepelov članak?

Rekosmo, dakle, da Đalski već u samom motu jasno aludira na »Fausta«. Kad Janko Borislavić istupi iz sjemeništa i upiše se na filozofski fakultet, njegovi pretpostavljeni ostaju u uvjerenju da ga je opsjeo đavo. Oslanjajući se na ovaj način u samom početku na fabulu o Faust, Đalski je svjesno lišio svoj roman iznenađenja i stilske atmosfere slučajnosti. To ipak nije okov pripovijedanja, jer Đalski to oslanjanje na fabulu o Faust upotrebljava kao stilsko

¹² Dr Nikola Andrić, »Prijevodna beletristika u Srbâ od god. 1777—1847«, *Vienac*, XXIV/1892, str. 392—95, 412—15, 440—42, 456—57, 475—77, 490—492, 503—505, 520—23, 538—39, 550—54.

¹³ Dr Nikola Andrić, »Naučna metoda karlovačkih filologa«, *Vienac*, XXXII/1900, str. 44.

sredstvo kojim stvara ambijent i daje određenu otajstvenost svom¹⁴ pripovijedanju. Sablasni Jankov dvor Jazvenik, pun gotskih svodova, sa slikom pretka Kristofora, alkemista koji se trudio da olovo pretvori u zlato i najzad otrovao; Janko, koji ne može da prođe pored slike a da ne svrne pogleda na nju — sve to djeluje više kao poigravanje s fabulom o Faustu, više kao parafraziranje te fabule nego kao povodenje za njom. Jer baš u toj atmosferi Janko pomišlja na spolni nagon, »taj jedini i sve vjekove sve vjere premašujući Mefisto«. ¹⁴ Ljubav i spolni nagon u romanu »Janko Borislavić« djeluju kao simbol zla.

Sablasna atmosfera Jazvenika ima kontrast vedru atmosferu ljetnog dana, kad je Janko prvi put ugledao Doricu u tankoj košulji i promatrao iz prikrajka kako se naga kupa u rijeci. Janko se sad prometne u drugog čovjeka. Zlo se povlači u podsvijest, san i noć. »San je svakako najčudnovatija strana ljudske duše i svakako je najbolji poznavalac i motrilac kako ljudi tako i obstojnosti; najzad on je najvjernije pomagalo ljudskom instinktu! (...) San taj zamjenik Mefista...« ¹⁵ Dorica nakon razgovora s Jankom osjeća uvečer nešto tajanstveno u tijelu pošto je legla u postelju. Ona ne može da usne. Janko se šulja oko njenih dvora. Noć. Slijedi ljubavna scena u noći. Janka i Doricu oblijeće šišmiš kao jasna aluzija na Mefista iz bajke o Faustu, ne na Goetheova »Fausta«. Nakon toga slijedi nevina i vedra ljubavna scena u drugom, pastoralno vedrom Jankovu dvorcu Bjelinu, koji je posve različit od sablasnog, gospodskog Jazvenika. I najzad sudbonosna ljubavna scena u Jazveniku. Dorica i Janko podlegnu strasti dok vjetar zavija oko dvorca. Noć u »Janku Borislaviću« uvijek najavljuje zlo i strast. Noć i Jazvenik jesu svijet zla u kojem prebiva mefistofelični spolni nagon. Dorica i Bjelina jesu svijet dana, nevinosti i dobra. Sve zajedno posve je simbolično.

Đalski se služi simbolima tradicionalne književnosti, religije i praznovjerja kao izražajnim sredstvima, zanemarujući u tom pogledu originalnost fabule. sve ako on i jest osnovni zakon novije književnosti. Štoviše, Đalskom u tom smislu čak dobro i dolazi tradicionalna, više puta oblikovana fabula kao neka stilska reminiscencija. Đalski se poigrava tom fabulom kao nekim skupnim simbolom, on je modificira i parafrazira. A te varijacije na tradicionalnu fabulu u Đalskoga su posve svjesne i namjerne. Time postiže da se realni svijet, seoska atmosfera realističkog romana, turgenjevska atmosfera ladanja nenadano preobražava u svijet čudâ, poremećenih osjetila, krize spoznađe i egzistencijalnog sumnjanja. Stilska atmos-

¹⁴ Ksaver Šandor Gjalški, »Janko Borislavić«, Pripovijest, Vienac, XIX/1887, str. 278.

¹⁵ Op. c., str. 339.

fera realističkog romana stoji prema ovoj novoj atmosferi čuda, zla i egzistencijalnog nihilizma kao idilična jučerašnjica prema zloj sutrašnjici. U tim odnosima, a ne u iznenađenjima razigranog fabuliranja, leži osnovna napetost romana, u kojem pisac već u početku, kad Janko napušta sjemenište i ostavlja svoje pretpostavljene u uvjerenju da ga je opsjeo đavo, najavljuje i daje razumjeti da u romanu ima crna, tragična nit, koja će jačati do kraja i časa kad zlo, kao načelo radnje, nadvlada i zaključí radnju romana. Nije slučaj da je Đalski za ovo poigravanje fabulom segnuo upravo za legendom o Faustu, koju Goethe nije stvorio, a za kojom je 1947. (dakle punih 60 godina nakon Đalskoga) segnuo i Thomas Mann u romanu »Doktor Faustus«. Dok ovo pišemo, variranje tradicionalnih i konvencionalnih fabula svjetske književnosti postalo je opće priznato sredstvo suvremene književnosti. Poigravajući se i varirajući fabulu o Faustu u romanu »Janko Borislavić«, Đalski je naslutio stilsko sredstvo koje će se afirmirati, ne u 19. stoljeću, u kojem je on svoj roman napisao, nego poslije, u književnosti 20. stoljeća.

Miloš Trivunac, pošavši s pozicija književnog tradicionalizma i pozitivizma, i pišući prije nego što se variranje tradicionalnih tema afirmiralo u književnosti, nije uočio toga poigravanja s fabulom Fausta kod Đalskoga, nego ga je protumačio kao utjecaj i posljedicu toga što je Đalski isuviše čitao Goethea. Time je Trivunac ustvari mimoišao srž romana Ksavera Šandora Đalskoga.

»Janko Borislavić« pojavio se u »Vijencu« godine 1887, šest godina po smrti Augusta Senoe, trinaest godina pošto se Senoa u »Vijencu« onako temperamentno odvratio od načela da književnost bude sama sebi svrhom, tražeći od beletristike da bude »sredstvo, da se razvije, usavrši narod. čovječanstvo«, te da u tom smislu bude »tendenciozna«. ¹⁶ To načelo, koje je dalo smjer i život hrvatskoj književnosti sedamdesetih godina, neprimjetno zapada u krizu osamdesetih godina. Đalski se baš u romanu »Janko Borislavić« odvratio od te »tendencije«, od rodoljublja koje je do tada bilo odrednicom hrvatske književnosti. Odvojivši se od rodoljubne tendencije, Đalski je u »Janku Borislaviću« pokušao primijeniti apsolutna, evropska estetska mjerila na hrvatski roman, kojemu su u ono doba, dakle osamdesetih, pa i devedesetih godina prošloga stoljeća u priličnoj mjeri nedostajali bliži i izravni dodiri s evropskim književnostima. U »Janku Borislaviću« dolazi do afirmacije određenih romantičarskih nazora, točnije rečeno, nazorâ njemačke romantike. Đalski se tim nazorima služi posve artistički u svom poigravanju s fabulom o Faustu.

¹⁶ [August Senoa], »Zabavna knjižnica«, *Vienac*, VI/1874, str. 443.

U tom je smislu »Janko Borislavić« bez svake sumnje korak naprijed u hrvatskom romanu, evolucija pisca koji pokazuje znakove da napušta turgenjevsku atmosferu realističkih romana, kao što je »Pod starim krovovima«, i približava se rješavanju spoznaje i egzistencije kojima se bavi F. M. Dostojevski. Dostojevski je već onda bio poznat u Hrvatskoj, mada se kod hrvatskih pisaca nije udomio onako kao Turgenjev. Kad je Dostojevski 1881. umro, Franjo Rački mu je napisao nekrolog u *Vijencu*.¹⁷ Godinu dana poslije Rački je napisao prvi osvrt na »Zločin i kaznu«, također u *Vijencu*.¹⁸ Godine 1884. pojavljuje se u *Vijencu* i prijevod prvog dijela F. M. Dostojevskoga »Bijele noći«. Djelo je preveo Martin Lovrenčević,¹⁹ koji je iste godine objelodanio i prijevode Dostojevskoga u *Slobodi* (»Poniženi i uvrijeđeni«) i u *Hrvatskoj vili* (»Njetočka Nezvanova«.) U *Narodnim novinama* tiskan je i prijevod »Zločina i kazne« (s njemačkoga) Janka Iblera.²⁰ Iako Dostojevski nikad nije postao kanonskim piscem hrvatskog realizma, a realisti ga nisu prihvaćali ni u drugim sredinama, ipak je izvršio znatan utjecaj na njemački naturalizam, a možda i na zametke hrvatske moderne. Stvar je to zanimljivija što se baš hrvatska moderna sa svoje strane orijentira prema njemačkom naturalizmu, prema Hermannu Sudermannu, Gerhardu Hauptmannu i drugima.

Osamdesete su godine doba kada i u njemačkoj književnosti dolazi do prestrojavanja. Ugled Paula Heysea opada, mlađi njemački pisci traže uzore u H. Ibsenu, B. Björnsonu i kod Dostojevskog, orijentiraju se prema naturalizmu. I hrvatska književnost polako zalazi u krizu, no Đalski se, za razliku od njemačkih pisaca koji se orijentiraju prema naturalizmu, vraća romantizmu, ali uz afirmaciju čisto artistskih kriterija. U »Janku Borislaviću« Đalski se odvojio od uloge realista, kroničara hrvatskog društva svoga doba, o čemu piše Miloš Savković,²¹ a udaljio se i od francuskih književnih utjecaja koji su osamdesetih godina strujali hrvatskom književnosti, što je Savković također istraživao.²²

¹⁷ [Franjo Rački], »Todor Dostojevski umro«, *Vienac*, XIII/1881, str. 176.

¹⁸ [Franjo Rački], »Razkolnikov«, *Vienac*, XIV/1882, str. 538.

¹⁹ Aleksandar Flaker, »Prijevodi s ruskoga i hrvatska književnost 1836—1892«, u: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, Zagreb 1970, str. 274.

²⁰ *Op. c.*, str. 275.

²¹ Miloš Savković, »Đalski kao istoričar hrvatskog društva«, *Srpski književni glasnik*, 2/1930, str. 28 i d.

²² Miloš Savković, *L'influence du Réalisme français dans le Roman serbo-croate*, Paris, 1935.